

Geenipuhetta kartoittamassa

Juha Räikkä & Kaija Rossi,
Geenit ja etiikka: Kysymyksiä uuden geeniteknologian arvoista.
WSOY, Helsinki 2002. 115 s.

Barbara Katz Rothman, *Ei yksin geneistä; Matkaopas rodun, normaaliuden ja sikiämisen genomiikkaan.* Suomen-tanut Olli Haapala. Vastapaino, Tampere 2003. 310 s.

Puhe geneistä on epäilemättä ajankoh-taista. Ihmisen genomien kartoitus on saatu hiljattain valmiiksi. Geeniteknologiset sovellukset nostavat esiin sekä yhteiskunnallisia, filosofisia että antropologisia ongelmakenttiä. Akuuteimmat ongelmat ovat luonteeltaan juridisia. Suhteellisen lyhyessä ajassa on pystyttävä määrittelemään, mitkä geeniteknologian sovellutukset tulisi sallia ja mitkä ei. Elintarvikkeiden tuotanto? Populaatioiden geenirekisterit? Sikiöseulonta?

Pidemmällä aikavälillä on tarkistettava myös ihmisyyden metaforiikkaa. Tieteellisen reduktionismin ja osin arkipuheenkin tasolla persoona on muuttamassa hyvää vauhtia kaksoiskiarteeseen: älykkyyden geenit, rikollisuuden geenit, seksuaalisen orientaation geenit. Uuden teknologian esiin nostamat kysymykset ihmisyydestä, luonnollisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta vaativat kipeästi tuoretta käsittelyä. Nopeimmilla on aito mahdollisuus olla määrittelemässä kieltä ja ongelmanasetteluja, joilla kysymyksiin tullaan tekemään vastausyrityksiä. Tähän saumaan iskevät omalla tavallaan Juha Räikän ja Kaija Rossin *Geenit ja etiikka*, sekä Barbara Katz Rothmanin *Ei yksin geneistä*.

Inventaario ongelmista

Räikän & Rossin *Geenit ja etiikka* lähestyy geeniteknologian problematiikkaa jokseenkin käytännöllisesti. Räikkä & Rossi listaavat kohta kohdalta geeniteknologian synnyttämiä kysymyksiä, joihin yhteiskunnan on ennemmin tai myöhemmin kyettävä vastaamaan. Teos jakautuu kolmeen pääkappaleeseen.

Ensimmäisen pääkappaleen keskiössä on geenien ja arvojen suhde ihmiseen, toisessa huomio kiinnittyy eläimiin ja kolmannessa ympäristöön. Jo teoksen alaotsikko sekä sen sisällysluettelo paljastavat teoksen kirjoitusstrategian. Pääkappaleita lukuunottamatta otsikot ovat kysymysmuotoisia. Teksti pyrkii etsimään mahdollisia argumentteja jaksojen otsikoiden asettamiin kysymyksiin, kuten vaikkapa siihen, tulisiko genetiikan käyttö hyväksyä elintarviketuotannossa tai tulisiko muuntogeenisten tuotanto-eläinten käyttäminen kieltää.

Geenit ja etiikka –teoksen julkilauttutu intentio on tuoda esille erilaisia näkökulmia geeniteknologian synnyttämiin konkreettisiin kysymyksiin ja toimia tällä tavoin yhteiskunnallisen keskustelun pohjana. Ajankohtaisten poliittisten kysymysten kartoittajana *Geenit ja etiikka* ajaakin asiansa hyvin. Vain hieman yli satasivuinen kirjanen kykenee jopa yllättämään maallikkotiedot omaavan lukijansa geeniteknologiaan liittyvän ongelmakentän laajuudella. Argumentaation tapa on johdonmukaisen deskriptiivinen. Ongelmat esitetään faktisina poliittis-moraalisina ongelmina, joihin esitetään faktisia lähestymätapoja ja vastausvaihtoehtoja alleviivamatta kuitenkaan sitä oikeaa.

Julkilauttutuja intentioitaan pidemmälle *Geenit ja etiikka* ei juurikaan mene. Teoksen lyhyden ja aiheen laajuuden vuoksi ongelmien käsittely jää lyhyeksi, paikoittain jopa fragmentaariseksi alustukseksi jatkokeskustelulle. Kovin syvälle menevää filosofista taustaa geenien problematiikkaan ei esitetä. Viitaukset eettisten teorioiden traditioon loistavat poissaolollaan. Seikka tuntuu hieman omituiselta kirjassa, jonka otsikko on niinkin tyhjentyvä kuin geenit ja etiikka. Poissa ovat pitkälti myös pohdinnat, joissa arviotaisiin geenipuheen vaikutusta siihen, millaisena inhimillinen olemassaolo ylipäätään näyttäytyy. Teoksessa suhtautuminen geneihin on ennenkaikkea poliittinen, ei filosofis-antropologinen ongelma. Sääntöjä vahvistavia poikkeuksia kuitenkin löytyy, kuten kohta, jossa geeniteknologian luonnottomuutta problematisoidaan kiintoisesti kysymällä, millä tavalla juuri geenien manipulaatio on sen luonnollisempaa tai luonnottomamapaa kuin mikään muukaan ihmisen toiminta (riipuen siitä, nähdäänkö ihmisen toiminta ylipäätään luonnollisena vai jollakin ta-

valla luonnon vastaisena). Puhtaammin filosofinen kehittäminen on myös alkioiden käyttöä ja niiden potentiaalista ihmisyä kysyvä ongelmanasettelu. Edellämainitun kaltaiset kehittyvät jäävät kuitenkin suhteellisen lyhyiksi ekskursioniksi jääden teoksen yleisilmettä leimaavan nopeatempoisuuden jalkoihin.

Geenit ja etiikka -teoksen pragmaattinen pohjavire näkyy sen argumentaatiossa läpi teoksen. Erityisen silmiinpistävä on tapa, jolla Räikkä & Rossi kytkevät geneihin liittyviä eettisiä ongelmia faktisiin yhteiskunnallisiin tapahtumakulkuihin. Teos esittää esimerkiksi, että yhtenä syynä laillistaa kloonauksen voidaan nähdä se, että kloonauksen tullaan joka tapauksessa harrastamaan ja että laillista toimintaa on helpompi valvoa kuin laitonta. Argumentti on epäilemättä relevantti faktisen poliittisen päätöksenteon kannalta. Vaikka kysymyksessä onkin vain yksi mahdollinen argumentti eikä kirjoittajien oma näkemys, voidaan oikeutetusti kuitenkin kysyä, tuoko tällainen faktioihin vetoaminen mitään uutta keskusteluun, jonka ensisijainen tarkoitus on selkeyttää sitä, onko kloonauksen moraalisesti oikein. Räikkä & Rossi kytkevät edelleen geenien eettistä problematiikkaa talouden globaaleihin rakenteisiin. Kyse tuntuisi tässäkin olevan jo hieman toisesta keskustelusta, vaikka asiat kiistämättä jollakin pinnallaan toisiaan koskettavatkin.

Geenit ja etiikka pyrkii olemaan käydyn keskustelun yhteenveto ja uuden avaus ennemmin kuin osa tuota keskustelua. Tästä johtuunee tekstin lievä itseriittoisuus, joka näkyy jo tekstiviittausten täydellisenä puuttumisena, vaikkakin kirjallisuusluettelon perusteella tekijät tuntuvat olevan vahvasti sisällä aiheesta koskevassa yhteiskuntatieteellisessä diskurssissa.

Toisaalta teos ansioituu juuri sillä, että se on vahvasti kiinni ajankohtaisessa yhteiskunnallisessa tilanteesta, tapahtuipa tämä sitten vaikka tietyn filosofisen pietetin ja loppuun asti vietyjen persoonallisten argumenttien kustannuksella. Eräänlaisena pikaorientaationa geenitutkimuksen synnyttämään yhteiskunnalliseen problematiikkaan *Geenit ja etiikka* toimii oikein hyvin. Kovin syvälle menevää filosofista ongelmanasettelua siitä on kuitenkin turha etsiä. Toivoa sopii, että teos ei jää pelkäksi tyhjäksi pohjustukseksi, vaan että keskustelu todellakin jatkuu. Onneksi geeniteknologian

juridiikalle asettama pakkotilanne on tekijöiden puolella.

Ja sitten leipomaan

Barbara Katz Rothmanin *Ei yksin geeneistä* esittää Räikän & Rossin arvoneutraaliin ongelmapöytäkirjaan verrattuna huomattavasti väkevemmän normatiivisen puheenvuoron. Rothmanin teos asettuu vastustamaan geenitutkimuksen synnyttämää biologista reduktionismia sekä ajatusta geeneistä populaatioiden yhteiskunnallisen käyttäytymisen ja yksilön persoonallisuuden determinoijina. Räikän & Rossin *Geenit ja etiikka* –kirjasta sivumäärältään huomattavasti laajempi teos asettaa tarkastelun keskiön suppeamman valikoiman ilmiöitä. Rothmanin teoksen pääkappaleet käsittelevät rodun käsitteen, sairauden ja normaaliuden sekä sikiämisen problematiikkaa. Aineistonsa avulla ammattisosiologi Rothman rakentaa läpi teoksen laajempaa argumenttia geenitutkimuksen vaikutuksesta moderniin ihmiskuvaan.

Ei yksin geeneistä tekee juuri sen, mitä yhteiskuntatieteilijän olettaisikin tekevän. Rothman puolustaa sosiaalisen todellisuuden ja historian merkitystä yksilön elämälle. Tämä ei kuitenkaan vähennä teoksen arvoa tai sen mielenkiintoisuutta. Objektiviivisena ja arvoneutraalina itsensä mielellään esittävä geenitutkimusta koskeva luonnontieteellinen puhe suorastaan vaatii rinnalleen kritiikkiä, joka paljastaa sen sisäänrakennetut ontologiset ja normatiiviset oletukset.

Rothmanin kritiikki on pitkälti juuri (pseudo)luonnontieteellisen ontologian kritiikkiä. Rothman kritisoi avoimesti tapaa, jolla puhe geeneistä on käännetty teknis-tieteelliseksi diskurssiksi. Rothman ei lopeta edes tähän. Hänen mukaansa myös genomiprojektin kartoituksen määrittäminen reduktionismiksi ajaa jo itsessään eräällä tavalla reduktionismin asiaa, koska se sisältää ajatuksen, että elämä voidaan jollakin tavalla todellakin nähdä geenien tuotteenä. Tämä yksittäinen argumentti on arveluttava, koska epäselväksi jää, millä tavalla reduktionismia olisi sitten kritisoitava, jottei tulisi ajautuneeksi vastustajan leiriin vasten tahtoaan.

Rothmanin omana strategiana tuntuisi olevan jyrkkä sosiaalisen todelli-

suuden myöntäminen, pelkän reduktionistiksi nimittämisen sijaan. Hän purkaa geenitutkimukseen sekä ihmisen ontologian biologisoimisyrityksiin liittyviä käsitteitä, pyrkien paljastamaan niiden riippuvaisuuden kulloisestakin sosiaalisesta todellisuudesta. Erityisen mielenkiintoisesti Rothman tekee tämän länsimaisessa ajattelussa pitkään kummilleen rodun käsitteen kohdalla. Hänen mukaansa rodun käsite on eräänlaisena pelkoreaktionä syntynyt terapiaväline, joka auttoi kolonialistia selviytymään eriväristen ihmisten näkemisestä syntyneestä stressitilanteesta. Rodun käsitteen kulttuurisidonnaisuutta Rothman perustelee mm. sillä, että rodun havaitseminen ei ole ihmiselle myötäsytynyt vaan ennemminkin hankittu ominaisuus (rotukartat ovat erinäköisiä Euroopassa, Amerikassa ja Uudessa-Seelannissa). Hän argumentoi edelleen, että tietyn ”rodun” sisäinen geenivaihtelu on suurempaa ko. populaation sisällä kuin eri populaatioiden välillä.

Rothman kiirehtii johdonmukaisesti lisäämään, että rodun käsitteen kulttuurisidonnaisuus ei tee käsitteestä kuitenkaan sen epätodellisempaa kuin jos se todellakin olisi validi lääketieteellinen käsite. Vastaavan kaltaisilla kehityksillä Rothman esittää läpi teoksen tapaa, jolla biologian ja lääketieteen todellisuus on erottamattomasti kytkeytynyt elämän, historian ja yhteiskunnan todellisuuteen. Geenit eivät kykene määrittelemään yksilöä, koska pelkkiä geenejä tarkastelemalla kuvasta puuttuu eletyn elämän kannalta eräs olennainen seikka, nimittäin eletty elämä.

Rothmanin kirjoitustapa on läpi teoksen vahvasti kiinni hänen omassa eletyssä elämässään. *Ei yksin geeneistä* –teoksen vahvuus ja heikkous onkin yhtä aikaa sen peittelemättömässä perspektiivisidonnaisuudessa. Se antaa geeniteknologian synnyttämälle ongelmakentälle ihmiskasvot, mutta vain tietylaiset muiden mahdollisten kasvojen joukossa. Rothman kirjoittaa pitkälti pohjoisamerikkalaisesta sosiaalisesta todellisuudesta ja viittaukset Eurooppaan ja Uuteen-Seelantiin toimivat korkeintaan amerikkalaisuuden peleinä. Näkökulma on myös peittelemättömän feminiininen, paikoin feministinen. Geenien problematiikkaa käsitellään lähes yksinomaan naishahmojen, kuten äidin, raskaana olevan naisen tai rintasyöpää sairastavan ja/tai pelkäävän naisen näkökulmasta.

Rothmanin korostetun henkilökohtainen suhde aiheeseen käy voimakkaimmin ilmi hänen tavastaan käyttää omaa kokemustodellisuuttaan esimerkkiaineiston lähteenä. Hän katsoo maailmaa yhtä paljon sekä homoseksuaalisen että adoptoidun mustan lapsen äitinä kuin sosiologinakin. Tutkijan rinnalle piirtyy kuva rintasyöpäleikkauksessa ystäviensä tukena seisovasta keski-ikäisestä naisesta. Kirjoittajan vahva läsnäolo alkaa jo teoksen pullantuoksuista esipuheesta, jossa hän on juuri saapunut leipomasta. Teoksen avoimen subjektiivinen sävy jättää kursailemattomasti tekemättä lähilukua geenikeskustelun kannalta relevanttaista aspekteista, jotka kirjoittajaa vähemmän kiinnostavat.

Aihepiirin tarpeettomasta tynkyydestä huolimatta Rothman onnistuu joka tapauksessa rakentamaan yleisestikin pätevemmän puheenvuoron ajansa näkökannan puolesta. Kirjoittajan henkilökohtainen läsnäolo ja ilmeinen normatiivinen sidonnaisuus eivät sen suuremmin vähennä teoksen yleistä uskottavuutta, vaikka se yksittäisten argumenttien kohdalla saattaa niin tehdäkin. Rothman esittää terävien yhteiskuntatieteellisten huomioiden lisäksi myös luonnontieteellistä fakta-aineistoa vyyryllä, jota sosiologilta ei osaisi odottaa. Vaikka teos kytkeytyy vahvasti pohjoisamerikkalaisen naisen elämismaailmaan, sillä on kiistämättä laajempaa arvoa yksilöllisenä puheenvuorona geenikeskustelun teknokratiaa vastaan.

Olli Haapalan suomennos teoksesta on merkillepantavan kommentoiva. Geneetikko Haapala on lisännyt runsaasti oppineita alaviitteitä, jotka selittävät osaltaan suomalaista / suomalaiselle tilannetta Rothmanin käsittelemien kysymysten tiimoilta. Teoksen akateemista jargonia välttävä tyyli on kääntynyt Haapalan otteessa myös suomeksi kevyesti kulkeväksi tekstiksi.

Juuso Rahkola